

Микола ВЕРБОВИЙ

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕПОВНОГОЛОСИХ / ПОВНОГОЛОСИХ ФОРМ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ В. СВІДЗІНСЬКОГО

Мова поезій Володимира Свідзінського досі предметом детального вивчення ще, здається, не була, хоча, що очевидно, детальний аналіз мовних форм поетичних текстів дозволить виявити чи уточнити мовні вподобання поета, а це, безумовно, сприятиме глибшому розумінню семантики та поетики окремих поезій.

У поетичних текстах Володимира Свідзінського так звані неповноголосі форми¹ доволі широко вживані, спорадично виступають навіть у межах однієї строфи:

Запало сонце в далекі землі,
І в запечаллі склонилось поле,
І понімали шумкі дерева,
Розмайні дерева понад шляхами (С. 72)²

Паралельне вживання обидвох форм підштовхує до думки, що в розглянутих текстах В. Свідзінського неповноголосі форми спеціальної стилістичної функції здебільшого не мають, тобто вони не марковані як слов'янізми. Детальніший розгляд речень з такими лексемами, здається, підтверджує наш здогад, порівняймо

Дрімливі дерева ледве встигли
Розбігтися з її путі... (С. 54)

та

Гей, як побігли дерева (С. 130).

¹ Найперше нас тут цікавлять церковнослов'янізми з походження, позички з польської та чеської мов, як правило, до уваги не беремо.

² Далі в тексті посилаємося на видання Володимир Свідзінський. *Твори у двох томах*. Київ: Критика, 2004. Т. 1.

Зрозуміло, стилістична байдужість неповноголосого іменника *древо* вказує, що йдеться тут не про позику зі старо(церковно)слов'янської мови, а, як думаємо, про фольклоризм. Показово, що Б. Грінченко в своєму Словнику подає іменник *древо* як рівноправний відповідник до повноголосої форми *дерево*, покликаючись на записи народних пісень А. Метлинського та матеріали П. Чубинського (Гр. I 441), тобто на фольклорні тексти. Отже, фонетичні варіанти *дерево* : *древо* були цілком нормальними для українських народних текстів щонайскромніше до першої чверті ХХ ст. (форми з голосним *e* на місця *ятя* в неповноголосих сполуках відомі староукраїнським текстам од XI ст. (Шевельов 2002: 134, увага 8).

За нашим підрахунком, у поетичних текстах В. Свідзінського (переклади до уваги тут не беремо) на 48 повноголосих коренів *дерево-* припадає 14 неповноголосих *древо-*, тобто кількість генетично неукраїнських форм складає майже третину до власне українських. З цього випливає, що поет уважно ставився й до фонетичних шат лексики, яку добирав для своїх поезій, а стилістична притишеність розгляданих форм, слід думати, найперше вказує на фольклорне джерело таких слів у творчості поета, напр.:

Смутно подивиться янгол
Із голубого двора:
– Ой древа, пожовклі древа,
Чого вам так тихо стояти? (С. 209)

/принагідно завважимо до першого іменника: в одній ранній поезії знаходимо конгаміновану книжно–народну(?) форму *ангаль* (С. 21), хоча звичнішими для поета є форми з приставним *й*: *янгалитко* (С. 10), *янгол* (С. 258)/.

Так само широко відомий фольклорній мові давній полонізм *злото* (паспортизація в Словнику Б. Грінченка цього іменника теж підперта цитатами з П. Чубинського та А. Метлинського (Гр. II 161):

І буде дівчина в гаю,
Одна на зрубі. Розділ кіс
Леліє злото. [Сурмно кіс]
Сліває. Засипає ліС. (С. 216)

На загал яскраво вираженого стилістичного забарвлення (щось на кшталт полонізм) такі лексеми в поезіях нашого поета, якщо не помиляємося, звичайно не виявляють; наприклад:

Під голубою водою
Живу я, живу...
Золотоокий рибак надо мною
Закидає сіть огневу (С. 111);

та

Поривалась підлетіти вгору,
Розпустила злотоперий хвіст —
Чорний вершень виїхав із бору,
Кинув з лука проразливий свист. (С. 122)

Найпевніше, крім метричних особливостей, семантично форма *лото* так чи інак актуалізує фольклорну традицію в творчості поета, тобто виступає як фольклоризм (так само, як видається, до фольклору веде іменник *вѣршень* ‘вершник’ (Гр. I 141; 139–140); ще пор. Виводить місяць-хорошень // Зірниць нечислені племена; // Кризь темні віти черешень // Чуть свігаться стяга черлена (С. 70). Б. Грінченко подає форму *хорошѣнь* ‘красень’, покликаючись на збірник Номиса (Гр. IV 410)).

Кількісно слова з коренем *лот-* у текстах В. Свідзінського вживані майже у сім з половиною разів менше (8) від повноголосих форм (60).

Іменник *гловѣр* ‘горішня перекладина (віконної рами)’, хоча й “може мати за основу польське слова *głowa*” (Шевельов 2002: 133–134), утворений, скоріше за все, вже в українській мові за допомогою суфікса *-ѣр* (про утворення з цим суфіксом далі):

Я б засвітився сам од себе,
Як золотяться гловарі
В дому жовтневої зорі... (С. 190)

Інтересно, що поетові відомий також власне український іменник *навершник*, семантично близький до розгляданого слова: Золоті наверхники брам (С. 310).

Виразний з походження, заваалося б, слов’янізм *латоглав* ‘парча’ має в українській мові паралельну форму *латоглав*, (Гр. II 156), яка свідчить, що очевидно, про давнє побутування обох іменників: щонайменше від XVII ст. обидва варіанти вже добре відомі текстам середньоукраїнської

мови (СУМ XVI–XVII вип.11: 249; вип.12: 26). В. Свідзінський уподобав форму *златоглав* (слово вжите лише один раз):

Ти наче протавка тепер
На смутку вечора мого.
Померк твій зір, твій *златоглав*,
А все плакаю, все люблю
Красу розірвану твою. (С. 221)

Слов'янізм *прах* відавна вживаний в народній мові (ЕСУМ IV 557), власне здебільшого вже й не сприймається як слов'янізм:

Щоб відстань і навала днів
Затьмили *прахом* незрушеним
І образ мій, і спомин мій. (С. 179)

Функціонування відомого народним казкам іменника *ограда* 'огорожа' (Гр. III 37) у вірші В. Свідзінського, без сумніву, зумовлене потребою римування:

Цвінуть верхи кущів
За кам'яну *ограду*,
Ідуть ряди кущів
На дальні межі *саду* (С. 150)

У середині вірша, де "перегук" слів неактуальний, вжита лексема *заграда* 'огорожа', так само не чужа фольклорним текстам (Гр. II 30):

Ледве позначені сонця сліди,
З них так легко зійти,
А кругом — *заграда* борів.
Раптом — озеро, повне дрімоти,
Вправлене в сім огнів. (С. 171)

І найцікавіше, поет не оминає увагою й повноголосе слово *горожа*:

Як ми вийшли,
Берези розсівали росяний шум.
За *горожею*, за воринням,
Ми побачили божевільних —
Вони були в білому, як берези. (С. 218)

(форма з випадним голосним характерна для говірної мови (Шевельов 2002: 575), ще відзначимо такі дублети у В. Свідзінського *очерёт* (С. 138, 153, 274) ~ *черёт* (С. 19), *оболоня* (С. 225) ~ *балоня* (254)).

Уживанням іменників *ограда*, *заграда*, *горожа* (усі по одній фіксації) поет виказує насамперед увагу, з якою підходив до, здавалося б, найдрібніших деталей мовного оформлення своїх поезій, а по-друге, засвідчує як уважно В. Свідзінський дослухався до говірної мови.

З такого погляду ще відзначимо дієслівну форму *Розхрабрувався* гриб у саду... (С. 183), яку можна пояснити або як живомовну (мабуть, найпевніше), або як позику з писемного тексту (менш імовірно), суваючи з того, що форма *храбрувати* відома Енеїді І. Котляревського (Гр. IV 412).

Так само давнім буде й прислівник *спредвіку* (Гр. IV 189, пор. Шевельов 2002: 134):

Тоді з долин, зарослих тернами,
Із лісових яруг, де урвища
Спредвіку тяжко захаращені
Уламки камінних брил... (С. 224)

Переконання авторів Етимологічного словника української мови, що іменник *обла́да* ‘володіння, влада, майно’ потрапив до української “зі старослов’янської мови, очевидно, через російську” (ЕСУМ IV 135), найперше слід пояснити лише увагою до фонетичних шат слова. Зрозуміло, що для слова, яке широко побутувало на західній українській території, а до того ж ще й послужило основою для похідних *облада́р*, *облада́тель*, російське посередництво насправді виявляється надто непевним. Суфікс *-ар* характерний для української й білоруської мов, особливу активність утворення на *-ар* виявляють од XIV ст. (Бевзенко 1960: 108), отже, мабуть, не помилимося, коли ствердимо, що вживанням іменників *обла́да* (С. 87, 335), *владар* (С. 155, 244, 364, 369), *обладар* (С. 301); *влада* (С. 154, 287, 289) та дієслова *владати* (С. 106, 162, 284) В. Свідзінський у своїх поезіях продовжував найперше українську мовну традицію:

Десь з’єдналися тисячі сонців,
Небесні вінця тремтять злотисто,
І знов ми разом, і знову любим:
Світ дивний в обладі нашій. (С. 87)

Цікаво, що в поемі “Суд” автор римує повноголосу форму з неповноголосою:

Його в покої веде воротар,
Його ласкаво приймає владар. (С. 364),

найімовірніше, особливого семантичного розрізнення повноголосих/ неповноголосих форм автор не робив, більше важила метрика; далі в цьому ж тексті вжито іменник *володар*:

Приходь, моя душко. Я щедрий як цар.
Невже ти не чула? Я ж тут володар. (С. 367)

В обох прикладах усі кінцеві слова мають наголошений суфікс *-ар*, тобто з акцентуаційного погляду байдуже, який звуковий склад передує суфіксові *-оло-* чи *-ла-*. До речі, улюбленішою формою для поета була таки *владар* (С. 155, 244, 364); іменника *володар* поза розгляданим текстом більше ми не зустріли.

Здається, навіть форму *власть* поет узяв так само з народної мови, до якої слово потрапило з церковної традиції *Божя власть* (див. Гр. I 244, приклади зі Збірника Номиса та збірника народних пісень А. Метлинського). До свого тексту В. Свідзінський увів це слово з огляду на риму:

Тіла сонячного часті,
Ви були щасливі в нім,
І любов не знала власті
В вашім світі огневім. (С. 101)

Як уже було сказано, іменник *влада* звичніший для постичного мовлення В. Свідзінського (С. 154, 287, 289), наприклад:

... Здавалося, ніколи
Не перейдуть глибини голубі
Над нивами. Лїнівий, безтурботний,
І я приліг і дався владі сну. (С. 154)

Поза всякий сумнів, саме потреби римування привели до поезії В. Свідзінського і стару псевдоповноголосу форму *серебро* (Гр. IV 115), яка

видається нам у цьому тексті цілком природною й доречною (пор. Шевельов 2002: 133):

І важко гупає відфо
Об цямрину. На дні
Зриває тьмяне серебро
Колись блискучих днів. (С. 172)

Також одзначимо, що збережена в народних піснях форма прикметника зі вставним голосним *сріберний* (Гр. IV 193) потрапила до тексту однієї поезії, без жодного сумніву, щоб створити звукопис вірша (пор. “форма *сріберний* являє собою хіба що рідкісну поетичну вільність” Шевельов 2002: 915):

Я пам'ятаю по дощі
Розволохатяні куці,
І сріберний одлеглий грім,
І за рікою сизий дим
Понад волоттям луговим. (С. 147)

(у ранньому тексті поета спостерегли такий звукопис: Вода лилась і п'ялюскогіла // І грім розкотисто гримів (С. 34)).

Зі сказаного виходить, що всі неповноголосі форми, виявлені в поезіях В. Свідзінського, відомі народним текстам. Інтерес поета до таких слів, як думаємо, часто зумовлений, окрім усього іншого, й потребами римування, метрики й фоніки власних текстів. Отже, слова з неповноголосими сполуками, вживані В. Свідзінським, продовжують традицію слововжитку української народної мови. Простіше кажучи, поетичне мовлення нашого поета не вільне від фольклоризмів, зате цілком вільне від слов'янізмів. Коли ж узяти до уваги, що в першій половині ХХ ст. “доплив зросійщених слов'янізмів грозив змінити стилістичну структуру української мови” (Шевельов 1998: 138; ще див. Шевельов 1940: 74), то ігнорування В. Свідзінським слов'янізмів буде промовистим фактом.

Література

- Бевзенко 1960 — Бевзенко С. П. *Історична морфологія української мови*. Ужгород, 1960. 416 с.
- Гр. — Грінченко Б. *Словарь української мови*. Надрук. з видання 1907–1909 рр. фотомеханічним способом. Київ, 1958. Т. 1–4.
- ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови: У 7 т.* К.: “Наукова думка”, 1982–2004. Т. 1–4.
- СУМ XVI–XVII — *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.* Львів, 2004. Вип. 11; 2005. Вип. 12.
- Шевельов 1940 — Шевельов Ю. *Із спостережень над мовою сучасної поезії. Про мову поезій П. Тичини* // Наукові записки Харківського університету. Збірник праць кафедри мовознавства. Т. XX. 1940. С. 41–99.
- Шевельов 1998 — Шевельов Ю. *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Чернівці: “Руга”, 1998. 208 с.
- Шевельов 2002 — Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови*. Харків, 2002. 1054 с.

Кривий Ріс